

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Проект АгроІнвест

Про АгроІнвест

Проект USAID АгроІнвест – п'ятирічний проект технічної допомоги, що фінансується Американським агентством з міжнародного розвитку (USAID).

Основна мета, яку ставив перед собою Проект, полягала у сприянні розвитку сільського господарства України та підвищенні конкурентоспроможності агробізнесу, незалежно від організаційно-правової форми та масштабів виробництва. Крім того проект сприяв зміцненню експортного потенціалу України як учасниці глобальної ініціативи з забезпечення продовольчої

безпеки, а також допомагав українським селянам краще розуміти та захищати свої права на землю і продумано розпоряджатися своєю власністю для зміцнення добробуту своїх сімей та країни в цілому.

Проект USAID АгроІнвест працював у трьох основних напрямках:

- Підтримка стабільного законодавчого середовища, яке сприятиме розвитку ринкової економіки;
- Стимулювання доступу аграріїв до фінансування;
- Сприяння розвитку ринкової інфраструктури для малих і середніх виробників.

Підхід АгроІнвесту

ПРОАКТИВНИЙ ПІДХІД: Особливістю роботи Проекту було постійне прагнення до системного вирішення проблем, що заважають розвитку сільського господарства України. Такий стратегічний підхід дозволив АгроІнвесту вживати заходів на випередження. Постійно відстежуючи ситуацію та проводячи моніторинг законодавчих ініціатив і ухвалених законодавцем рішень, АгроІнвест завчасно проводив інформаційні заходи та організував широкі обговорення проблем, до того, як вони наберуть імпульсу.

Яскравими прикладами такого підходу можуть слугувати зусилля АгроІнвесту, спрямовані на недопущення монополізації ринку земель та реалізації помилкової стратегії створення державного земельного банку, а також попередження так званої «Проблеми 2015» (неналежної підготовки виробників м'ясної та молочної продукції до впровадження з 2015 року нових стандартів якості відповідно до зобов'язань України як члена Всесвітньої організації торгівлі).

Крім того, Проект незмінно відгукувався на нові виклики та можливості, які виникали в процесі роботи, як-от необхідність допомогти малим і середнім сільгоспвиробникам, які втратили свої традиційні ринки після окупації Криму, переорієнтуватися на нові ринки в межах України та запровадити системи безпечності харчової продукції, щоб мати можливості з часом вийти на ринки Європейського Союзу та інших країн.

АНАЛІЗ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК КЛЮЧ ДО ЗДОБУТТЯ АГРОІНВЕСТОМ РЕПУТАЦІЇ НЕУПЕРЕДЖЕНОГО ЕКСПЕРТА, ШИРОКІ ОБГОВОРЕННЯ. Проект у своїй роботі весь час спирався на результати об'єктивних досліджень, які проводилися або самим АгроІнвестом, або за ініціативи та підтримки Проекту. Завдяки такому науково обґрунтованому підходу Проект не діяв навмання, а приймав виважені, неупереджені рішення і діяв, спираючись на об'єктивну інформацію.

Будучи озброєний такими знаннями, Проект зміг змістовно долучитися до роботи численних робочих груп у Міністерстві аграрної політики та продовольства України, круглих столів, аграрних форумів тощо як неупереджений експерт з широкого кола аграрних і земельних питань.

Крім того, результати кожного дослідження широко обговорювалися в експертному колі, представлялися широкому загалу і ставали надбанням урядовців для ухвалення рішень на державному рівні. Такому обговоренню сприяли, зокрема, щомісячні засідання Національного прес-клубу з аграрних і земельних питань, створеного за підтримки АгроІнвесту. Журналісти охоче відгукувалися на запрошення до участі в його засіданнях, оскільки завжди знали, що почують з перших вуст достовірну інформацію, що спирається на об'єктивні дослідження, а завдяки публікаціям за результатами обговорення ця інформація та підходи до вирішення виявлених проблем, запропоновані експертами, ставала надбанням широкого загалу.

До того ж, завдяки дослідженням фахівці Проекту мали можливість глибоко зрозуміти не лише проблеми, у вирішенні яких Проект був покликаний допомогти, а й потреби тих, для кого він працював.

Достатньо назвати хоча б такі відомі дослідження Проекту, як експертне дослідження стану земельних відносин в Україні за методикою Світового банку «LGAF» (2012 р.), в якому брали участь 40 провідних вітчизняних експертів з усіх сфер земельних питань; соціологічне дослідження на тему «Як ставляться до земельної

реформи власники земельних паїв та аграрії?» (2012-2013 р.); дослідження договорів оренди землі (2014 р.), аналітичний огляд стану агрокредитування малих і середніх сільськогосподарських виробників (2013 р.), техніко-економічне обґрунтування проекту «Зелені ринки» (2014 р.) та дослідження «Сприяння впровадженню відповідальних інвестицій і формуванню соціальних партнерств між сільськогосподарськими виробниками та сільськими громадами» (2015 р.). Ще одне масштабне соціологічне дослідження із земельних питань на замовлення Міністерства аграрної політики та продовольства України триває зараз.

РОЗБУДОВА ПОТЕНЦІАЛУ ГАЛУЗЕВИХ АСОЦІАЦІЙ. З перших днів своєї роботи Проект АгроІнвест усвідомлював необхідність розвивати місцеву експертизу. З цією метою була впроваджена Програма розвитку аналітичного потенціалу галузевих асоціацій. Учасники цієї програми, як і всіх інших грантових програм Проекту, відбиралися на конкурсних засадах і отримували всебічну підтримку в реалізації запропонованих ними програм свого інституційного розвитку та підвищення аналітичного потенціалу. Результатом цих програм стало значне підвищення впливу галузевих асоціацій на аграрну політику в Україні. Це стосується як асоціацій всеукраїнського рівня, так і регіональних асоціацій, для яких була впроваджена окрема грантова програма з метою підвищення місцевого аналітичного потенціалу та залучення неурядових організацій до участі в розробці аграрної політики на місцевому рівні.

Була також реалізована масштабна тренінгова програма для галузевих асоціацій. Відповідно до засадничих принципів АгроІнвесту, програма цих тренінгів складалася на основі аналізу стану розвитку асоціацій та потреб їхніх членів. До речі, такий самий підхід застосовувався і при визначенні потреб у навчанні банківських установ та кредитних спілок для зміцнення їх потенціалу у кредитуванні малих і середніх сільгосптоваровиробників.

Крім надання грантів галузевим асоціаціям та проведення тренінгової програми, АгроІнвест створив «Аналітично-координаційну платформу асоціацій агропромислового комплексу», покликану слугувати спільним майданчиком для галузевих асоціацій, де вони могли визначати, в яких сферах, що становлять для них загальний інтерес, потрібен поглиблений аналіз, а юристи Платформи забезпечували проведення такого аналізу і розробку відповідних законопроектів з подальшим їх широким обговоренням та адвокацією. Одним з таких напрацювань став проект Закону України «Про основи саморегулювання в аграрному секторі України», обговорення якого у колі галузевих організацій сприяло посиленню ролі об'єднань виробників за професійною, галузевою ознакою в діалозі з органами законодавчої та виконавчої влади.

РОЗВИТОК МІСЦЕВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, А НЕ СТВОРЕННЯ НОВИХ СТРУКТУР З НУЛЯ. Особливістю роботи Проекту було також те, що АгроІнвест вбачав своїм завданням розвивати наявні в Україні організації, а не створювати нові структури, які б діяли успішно за наявності підтримки Проекту, але мали б невеликі шанси самореалізуватися після завершення такої допомоги. Яскравим прикладом цього можуть слугувати місцеві неурядові організації – учасники Програми з забезпечення юридичної під-

тримки та захисту прав на землю для сільського населення. Усі вони були відібрані на конкурсних засадах і одним з головних критеріїв було те, що організація уже мала надавати юридичну підтримку з земельних питань сільському населенню і у своїх стратегічних планах передбачати її надання у майбутньому. Саме завдяки такому підходу учасники зазначеної Програми дуже добре розуміли проблеми, що виникають у земельних відносинах, і потреби сільського населення і фермерів щодо захисту земельних прав та змогли ефективно допомогти у їх вирішенні. У процесі участі в Програмі відібрані організації зміцнювали свій потенціал, отримували методичну допомогу та роздаткові матеріали, підготовлені Ресурсним центром з прав на землю, що дозволить їм у майбутньому краще виконувати таку діяльність. Крім того, завдяки обраному підходу, є всі шанси, що ця робота буде продовжена і після завершення Проекту.

Такий самий підхід був застосований і при відборі учасників Програми «Розвиток спроможності організацій виробників сільськогосподарської продукції». Проект здійснював кропітку роботу, перш ніж надати гранти. Проводилися численні тренінги з підготовки бізнес-планів, на яких обговорювалися бізнес-ідеї і принципи бізнес-планування. Тренінги проводилися у два етапи: теоретичний і практичний курс. Після цього оголошувався конкурс, на який чимало заявок надходило саме від учасників тренінгів. Відібраним на конкурсній основі організаціям виробників надавалася всебічна технічна підтримка з реалізації розробленого бізнес-плану, що включала, зокрема, врахування екологічних аспектів.

Довгостроковий вплив: що залишиться після нас?

ЗАКОНОДАВЧА РЕФОРМА

■ Стратегічне мислення

Для успішного розвитку сільського господарства України та підвищення конкурентоспроможності агробізнесу абсолютно необхідно, щоб галузь розвивалася комплексно, а для цього потрібна чітка стратегія розвитку. Тому Проект USAID АгроІнвест надав всебічну підтримку Уряду України в розробці Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. На прохання Міністерства аграрної політики та продовольства України і у співпраці з Європейським Союзом, починаючи з грудня 2014 року Проект тісно працював над розробкою цієї Стратегії. Ця Стратегія передбачає всеосяжне, справедливе і реалістичне комплексне бачення і політичну основу для реформ у сільськогосподарському секторі та сільських районах із загальною метою збільшення конкурентоспроможності сільського господарства та продовольчої безпеки, а також сприяння розвитку сільських територій на стійкій основі відповідно до міжнародних стандартів. Десять стратегічних пріоритетів і їх відповідних підрозділів, визначені у Стратегії, були розроблені за допомогою восьми робочих груп, до складу яких увійшли представники від профільного міністерства, громадянського суспільства, наукових кіл і міжнародних донорів. Експерти USAID АгроІнвесту були членами шести з восьми робочих груп. Крім того, партнери Проекту взяли участь у всіх восьми робочих групах. Робота тривала вісім місяців і включала інтенсивні консультації з широкою громадськістю. У листопаді 2015 р. розроблений проект Стратегії, яка визначає принципи та засади нової аграрної політики, і відповідний План дій були схвалені Національною радою реформ як базовий документ, який стане для профільного Міністерства дорожньою картою реформування аграрного сектору України. Очікується, що після підтримки Національною радою Реформ Стратегія буде передана на розгляд Верховні Раді України для прийняття її у вигляді Закону. Не очікуючи на остаточне схвалення Стратегії, Проект USAID АгроІнвест уже розпочав підтримку ключових елементів стратегії, які узгоджуються з поточною діяльністю Проекту, оскільки впровадження більшості передбачених у Стратегії заходів є критично необхідним для розвитку сільського господарства України, незалежно від того, коли Стратегія буде затверджена остаточно.

■ Акцент на дерегулюванні, децентралізації, боротьбі з корупцією

Серед ключових ідей, закладених у Стратегії, значна роль відводиться питанням дерегуляції та децентралізації. Упродовж усіх років своєї роботи Проект докладав великих зусиль, щоб допомогти Україні визначитися з тим, в яких напрямках і яким чином необхідно провести реформи, щоб зменшити обсяг регулювання з боку держави і запровадити принцип субсидіарності, який у застосуванні до аграрної політики полягає в тому, що рішення щодо аграрної політики мають ухвалюватися на найнижчому можливому рівні, а верхні ланки управління мають вдаватися до дій тільки в тому разі, якщо це буде ефективніше за дії відповідних нижчих ланок. Як успішні приклади роботи Проекту в цих напрямках можна назвати комплексну підтримку заходів щодо скасування обов'язкової розробки виробниками сільськогосподарської продукції проектів землеустрою при запровадженні сівозмін на земельних ділянках сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; сприяння скасуванню обов'язкового технічного контролю сільськогосподарської техніки; проведення дослідження «Роль саморегулювальних організацій у формуванні аграрної політики», підтримка широкого обговорення нової тематики серед галузевих асоціацій і громадських організацій АПК та напрацювання законопроекту «Про основи саморегулювання в аграрному секторі України».

За ініціативи галузевих асоціацій АПК-партнерів у липні 2014 року Проект провів детальний аналіз функцій Державної інспекції сільського господарства, діяльність якої викликала найбільшу критику сільгосптоваровиробників. Результати цього аналізу чітко вказали на ті функції інспекції, які були непотрібними, які дублювалися, а які мали перейти до інших контролюючих органів. Презентації результатів, подальші обговорення та розробка відповідних нормативно-правових актів, у яких провідну участь взяли партнери Проекту, дали змогу уряду радикально реформувати контролюючі органи у галузі.

■ Земельні питання

ЗАПОБІГАННЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ. Проект АгроІнвест підтримує запровадження необтяженого бюрократичними перепонами ринку земель сільськогосподарського призначення, який сприяв би як залученню інвестицій у сільське господарство, так і реалізації прав селян-власників земель, в тому числі й шляхом відчуження таких земель на ринку з максимальною вигодою для їх власників. Під цим кутом зору фахівці Проекту проводили моніторинг і аналіз законодавства про ринок земель сільськогосподарського призначення, а також висловлювали і пропагували пропозиції щодо вдосконалення ринку таких земель. Тому коли у 2012 р. у Верховній Раді України готувався до прийняття законопроект «Про ринок земель», який передбачав надання небаченого пріоритету державі у придбанні сільськогосподарських земельних ділянок приватної власності та надзвичайно забюрократизував порядок відчуження земель, а також вводив дозвільну систему як для набуття, так і для відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення їх приватними власниками, фахівці Проекту провели велику роз'яснювальну роботу серед населення, експертного середовища, депутатів Верховної Ради України та посадових осіб органів державної влади, надавши критичну оцінку ключових положень законопроекту. В результаті спільної роботи Проекту та його партнерів Верховна Рада України відмовилася від прийняття цього законопроекту, хоча він уже був прийнятий у першому читанні і підготовлений до другого читання.

У 2013 р. Держземагентством України був розроблений і винесений на публічне обговорення проект Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», який, на жаль, успадкував майже всі небажані положення проекту Закону «Про ринок земель». Фахівці Проекту підготували детальний фаховий аналіз нового законопроекту, особливо тих положень, які були несумісні з нормальним функціонуванням ринку сільськогосподарських земель, а також провели низку круглих столів та інших інформаційних заходів як у Києві, так і в регіонах, на яких доводили шкідливість цього законопроекту для становлення ринку земель сільськогосподарського призначення.

У результаті Уряд України не подав цей законопроект на розгляд парламенту та взагалі відмовився від його підтримки.

У 2013 р. Кабінет Міністрів України створив Державний земельний банк, основним завданням якого була акумуляція державних та приватних земель сільськогосподарського призначення. Фахівці Проекту підготували юридичний аналіз діяльності Банку і разом з партнерами провели його широке обговорення, показавши, що діяльність цієї інституції призведе до надмірної монополізації земельної власності державою, внаслідок чого були б перекреслені більшість здобутків земельної реформи в Україні. Крім того, доводилося, що державне регулювання цим банком ринку сільськогосподарських земель створить додаткові корупційні можливості для посадовців цієї псевдобанківської установи та посилить і так надзвичайно високий рівень корупції у земельних відносинах. Висновки цього аналізу були широко підтримані і в результаті у 2014 р. Державний земельний банк був ліквідований, а законодавство, на основі якого він був створений, – скасоване. Більше того, широке обговорення питань можливої діяльності Державного земельного банку сформуло у суспільстві загальне негативне ставлення до тих способів регулювання ринку земель, які планувалися реалізувати у діяльності цього Банку.

ВНЕСОК У СПРОЩЕННЯ ВЕДЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ. З набуттям 1 серпня 2010 р. чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» сільськогосподарські товаровиробники були зобов'язані замовляти розробку проектів землеустрою щодо запровадження сівозміни. Такі проекти землеустрою затверджувалися органами влади і були обов'язковими для дотримання сільськогосподарськими товаровиробниками протягом тривалого періоду, на який вони були розраховані (7-10 і більше років). Оскільки землевпорядні організації при розробці проектів землеустрою щодо застосування сівозміни не були спроможні передбачити ринкову кон'юнктуру на сільськогосподарську продукцію на кілька років наперед, то проекти землеустрою досить швидко починали обмежувати господарську ініціативу сільськогосподарських підприємств. Крім того, такі проекти землеустрою розроблялися землевпорядними організаціями за високу плату, яку спроможні були сплатити лише невелика кількість найбільш прибуткових господарств. Решта сільськогосподарських товаровиробників, у порушення закону, використовували сільськогосподарські угіддя без проектів землеустрою щодо застосування сівозміни. Тому їх керівники часто притягувалися до адміністративної відповідальності. У зв'язку з цим Проект АгроІнвест провів серію круглих столів та інших інформаційних заходів, під час яких доводилася недоцільність застосування сівозміни з оформленням її як проекту землеустрою. В результаті до законодавства були внесені зміни, якими скасована обов'язковість розробки проектів землеустрою щодо застосування сівозміни. Внаслідок цього зменшилася кількість перевірок сільськогосподарських товаровиробників посадовими особами органів влади, які здійснювали контроль за застосуванням сівозміни, що також сприяло зниженню рівня корупції у сфері землеробства.

Крім того, на прохання Міністерства аграрної політики та продовольства України фахівці Проекту АгроІнвест підготували проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обміну та спрощення порядку оренди земельних ділянок, розташованих у межах одного земельного масиву (поля)», який спрямований на покращення передачі розташованих в межах поля земельних ділянок одному орендареві без порушення прав власників земельних ділянок. Законопроект розміщений на сайті Міністерства для обговорення та включений у затверджений Кабінетом Міністрів України перелік законопроектів, які мають бути прийняті для поглиблення земельної реформи у сільському господарстві.

СКАСУВАННЯ ЗАЙВОЇ БЮРОКРАТІЇ У ЗЕМЕЛЬНИХ ПИТАННЯХ. У рамках Програми з забезпечення юридичної підтримки та захисту прав на землю для сільського населення Проект АгроІнвест надавав всебічну підтримку сільському населенню та фермерам у захисті їх прав на землю. В ході цієї роботи юристи організацій, які брали участь у Програмі, виявляли численні проблемні питання, багато з яких були пов'язані з забюрократизованістю різноманітних процедур, пов'язаних з земельними питаннями. Зібрану інформацію вони передавали до Ресурсного центру з прав на землю, створеного Земельною спілкою України за сприяння Проекту АгроІнвест, а фахівці Ресурсного центру узагальнювали та систематизували цю інформацію і, з одного боку, розробляли покрокові схеми, які служили землевласникам

дорожньою картою при проходженні відповідних процедур, а з іншого боку – готували законопроекти, покликані спростити ці процедури. Як приклад можна навести Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері земельних відносин щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок», ухвалений у липні 2013 р. Цей закон дозволив істотно спростити процедуру набуття прав на землю громадянами і захистити їх від зловживань органів державної влади та місцевого самоврядування в процесі здійснення такої процедури.

ВІДКРИТТЯ ДОСТУПУ ДО ЗЕМЕЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.

Фахівці Проекту АгроІнвест разом із Світовим Банком провели масштабне дослідження за методикою LGAF, у рамках якого були сформульовані і обґрунтовані важливі напрями вдосконалення земельного, водного, лісового законодавства та законодавства України про розвиток населених пунктів, про ринок нерухомості тощо. Зокрема, були визначені такі шляхи вдосконалення законодавства про ринок земельних ділянок та іншого нерухомого майна, як запровадження вільного доступу громадськості до відомостей Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що підвищило б прозорість ринку нерухомості та відповідальність перед суспільством посадових осіб, які розпоряджаються об'єктами державної та комунальної власності. Крім того, з метою прискорення наповнення Державного земельного кадастру та Реєстру прав відомостями про землю та іншу нерухомість було запропоновано запровадити диференційовану плату за послуги по внесенню відомостей до них за принципом «чим швидше – тим дорожче». Зазначені пропозиції були розміщені на сайті Світового Банку та направлені Уряду України для використання при підготовці відповідних правових актів. У результаті це сприяло тому, що у 2015 р. у законодавство України були внесені зміни, відповідно до яких з 6 жовтня 2015 р. всі відомості Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно стали відкритими для всіх бажаючих у рамках розумної процедури. Крім того, Кабінет Міністрів України встановив порядок прискореного отримання відомостей з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно з відповідною диференціацією плати за такі послуги. Це в свою чергу привело до зниження рівня корупції у сфері державної реєстрації земельних ділянок та прав на них. Адже якщо раніше особи, зацікавлені у прискоренні такої реєстрації, змушені були вносити корупційні платежі посадовцям реєстраційних органів, то тепер плата за прискорення державної реєстрації земель та прав на них йде до державного бюджету.

СПРИЯННЯ ВСТАНОВЛЕННЮ БАЛАНСУ ЗАКОННИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ МІЖ ОРЕНДАРЯМИ ТА ЗЕМЛЕВЛАСНИКАМИ.

У 2013 р. Проект АгроІнвест провів масштабне дослідження договорів оренди земель сільськогосподарського призначення за участю селян-власників, яке показало, що у переважній більшості випадків при передачі селянами належних їм земель в оренду сільськогосподарським підприємствам права селян на землю досить часто порушуються через незнання ними законодавства про оренду землі та тиск з боку орендарів, які користувалися необізнаністю селян у питаннях укладення та виконання договорів оренди землі на нав'язували не вигідні для селян умови оренди. У зв'язку з цим фахівцями Проекту був підготовлений довідник «Поради з питань укладення та виконання договорів оренди земель сільськогосподарського призначення», в якому надаються селянам поради щодо захисту своїх інтересів при формулюванні кожного пункту договору оренди землі. Через високий попит з боку селян, сільських голів та депутатів сільських рад Поради швидко розійшлися, тому в 2015 р. вони були перевидані з врахуванням внесених на початку року змін до земельного законодавства.

ПРОБУДЖЕННЯ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ. Протягом усього періоду своєї роботи Проект АгроІнвест послідовно працював над тим, щоб допомогти селянам – власникам сільськогосподарських земель усвідомити свої можливості в умовах ринкової економіки. Для досягнення цієї мети фахівці Проекту безпосередньо та за участю громадських організацій-грантоотримувачів Проекту проводили масштабну консультаційну та роз'яснювальну роботу щодо змісту та ефективного здійснення прав власності на землю, порядку захисту таких прав та переваг скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель для власників сільськогосподарських земельних ділянок. З цією ж метою партнер Проекту – асоціація «Земельна спілка України» – створила Ресурсний центр з прав на землю, який розробив цілу низку покрокових схем з питань набуття та здійснення права власності та інших прав на землю, які служать свого роду компасом для громадян у випадках набуття та здійснення ними прав на землю. Ці матеріали можна знайти на Земельному порталі України (zem.ua), який щоденно відвідує близько 1500 користувачів.

Поряд з цим, ціла низка регіональних неурядових організацій (зокрема, РГО «Перший аграрний кластер», ГО «Херсонська обласна організація Комітету виборців України, ГО «Одеська обласна організація Комітету виборців України», ГО «Агентство економічного розвитку», ГО «Фонд розвитку міста Миколаєва», Каховська громадська організація «Споживач», РГО «Громадська платформа впровадження земельної реформи в Дніпропетровській області», ВГО «Спілка сільських жінок України», Тернопільська обласна громадська організація «Спілка власників землі», РГО «Інститут перехідних суспільств») в 10 областях України організували сільські сходи, презентації, круглі столи, семінари, групові та індивідуальні консультації, на яких роз'яснювали, консультували, інформували, допомагали готувати заяви в різноманітні органи і в разі необхідності здійснювали досудовий та судовий супровід, щоб допомогти сільським землевласникам захистити свої права на землю.

Крім того, у 2013 році, коли в Україні була створена Державна реєстраційна служба, якій була передана функція реєстрації прав на землю та договорів оренди землі, асоціація «Земельна спілка України» за підтримки АгроІнвесту та у співпраці з Міністерством юстиції України провела широку навчальну програму для державних реєстраторів та нотаріусів. Завдяки цій програмі понад 3000 державних реєстраторів з 19 областей отримали поглиблені знання з земельного законодавства, щоб краще допомогти землевласникам у захисті їх прав на землю. Також завдяки співпраці з Міністерством юстиції України та Державною реєстраційною службою плакати з покроковими схемами були розміщені в районних управліннях юстиції та органах реєстраційної служби, що значно розширило коло селян, які змогли отримати цю інформацію безпосередньо в місцях отримання відповідних послуг.

Загалом за період впровадження цієї програми було організовано близько 430 публічних заходів, в яких взяли участь майже 10 тис. учасників, надано 14,500 консультацій, розв'язано 750 земельних конфліктів, розповсюджено понад 35 тис. примірників довідкової літератури, в тому числі у вигляді плакатів, опубліковано близько 2 тис. роз'яснювальних статей та інших публікацій у засобах масової інформації, в ефірі радіостанції «Колос» щотижня звучали тематичні радіопередачі, виходили телепрограми, роз'яснювальні ролики тощо.

ВНЕСОК У ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ У ЗЕМЕЛЬНІЙ СФЕРІ. Фахівці Ресурсного центру з прав на землю, створеного Земельною спілкою України в рамках Програми з забезпечення юридичної підтримки для сільського населення та фермерів з прав на землю підготували у 2014 р. важливий документ під назвою «10 кроків до подолання корупції у земельних відносинах», який містить пропозиції щодо вжиття десяти законодавчих акцій (прийняття законів чи внесення змін і доповнень у чинні закони), реалізація яких сприяла б зменшенню рівня бюрократизованості земельних відносин, залежності їх розвитку від посадових осіб органів влади та зниженню рівня корупції у земельній сфері. Разом із Земельною спілкою Проект АгроІнвест провів низку публічних інформаційних заходів з метою популяризації цього документа серед широких верств населення та усвідомлення необхідності вжиття запропонованих заходів по подоланню корупції у земельній сфері експертами з земельних питань та посадовцями і народними депутатами. У даний час документ «10 кроків до подолання корупції у земельних відносинах» використовується для розробки та прийняття відповідних законодавчих актів і частково вже реалізований.

■ **Розвиток законодавчої і нормативної бази у сфері забезпечення доступу до фінансування**

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРЕДИТНІ СПІЛКИ. Проект АгроІнвест у тісній співпраці з партнерами (Всеукраїнська асоціація кредитних спілок, Національна асоціація кредитних спілок України, Програма захисту вкладів та ін.) провів роботу щодо вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність кредитних спілок, у тих аспектах, які негативно впливають на результативність, ефективність та якість кредитування ними малих та середніх сільгоспвиробників. Основна мета цих змін полягає в тому, щоб дозволити кредитним спілкам кредитувати юридичних осіб (фермерські господарства). Також була розроблена дорожня карта інших інституціональних змін до законодавства, яке регулює діяльність кредитних спілок, з метою вдосконалення самої структури кредитної кооперації для забезпечення її прискореного ефективного розвитку.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО СЕРЕДОВИЩА, В ЯКОМУ ПРАЦЮЮТЬ КРЕДИТНІ СПІЛКИ, ВІДПОВІДНО ДО ДИРЕКТИВ ЄС. Фахівці Проекту АгроІнвест підготували законодавчі ініціативи, щоб забезпечити малим і середнім сільгосптоваровиробникам доступ до фінансових послуг кредитних спілок шляхом створення сприятливого законодавчого середовища для роботи кредитних спілок. Був здійснений аналіз чинного законодавства під кутом зору імплементації економічної складової Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та розроблені й обґрунтовані пропозиції щодо винятків з деяких положень Директив ЄС, що регламентують діяльність кредитних спілок, які на нинішньому етапі розвитку системи кредитної кооперації в Україні могли б завдати більше шкоди, ніж користі. Крім того, були надані рекомендації щодо методів адвокації і просування зазначених виключень з Директив ЄС, засновані на кращому міжнародному досвіді, в тому числі пропозиції і проекти нормативних актів з метою гармонізації українського законодавства про кредитні спілки з відповідними положеннями та правилами ЄС. Для ключових посадовців були проведені дві ознайомчі поїздки в Польщу та до штаб-квартири ЄС з метою впровадження кращих європейських практик і програм співробітництва і знайомства з колегами з Європейського Парламенту та інших установ ЄС.

МІСЦЕВІ ПРОГРАМИ КОМПЕНСАЦІЇ ПРОЦЕНТНИХ СТАВОК ДЛЯ МСВ. На основі детального аналізу наявних обмежених регіональних програм субсидування малих і середніх сільгоспвиробників Проект АгроІнвест розробив регулятивний пакет з набором інструментів, які пояснюють важливість програм обласного рівня, спрямованих на забезпечення фінансової підтримки малих і середніх сільгоспвиробників шляхом зниження вартості (субсидування процентних ставок) кредитів. Цей пакет включає інформаційні матеріали для розробки та реалізації таких програм, у тому числі: опис кроків, необхідних для розробки програми; принципи та основи фінансування програми, процедури та механізми для розробки та впровадження; рекомендації щодо вибору та налагодження операційної програми; основні принципи моніторингу програми, у тому числі показники ефективності та способи її оцінки; рекомендації щодо подальшого розвитку програми з урахуванням результатів попереднього етапу, що оцінюються в ході моніторингу. Шаблон пакета був представлений та обговорений на круглих столах у чотирьох пілотних областях: Львівській, Волинській, Херсонській та Харківській.

■ **Перенесення фокусу підтримки з великих на малих і середніх виробників**

Особливістю розвитку сільськогосподарського сектору в Україні є те, що близько 85% плодоовочевої продукції, 80% молока, 75% м'яса великої рогатої худоби, 65% м'яса свиней та значну частину інших сільгосппродуктів виробляють малі та середні сільгосптоваровиробники. Однак вони працюють в надзвичайно складних умовах і приділяється мало уваги підтримці їх розвитку. Йдеться як про сприятливе законодавчо-нормативне середовище, так і про державні програми підтримки. У різні часи такі програми створювалися, але частина з них залишилася на папері, а частина не працювала належним чином. За відсутності такої підтримки малі та середні виробники не мали можливості розвиватися і все їх життя більше нагадувало боротьбу за існування і намагання пристосуватися до вкрай несприятливих умов, ніж власне розвиток.

Проект USAID АгроІнвест визначив чотири основні сфери, в яких потрібно було радикально змінити ситуацію, ухваливши законодавство, яке б дозволяло малим і середнім сільгоспвиробникам розвиватися. Це: законодавство про кооперацію, законодавство про сімейні ферми, законодавство про державну підтримку сільського господарства та законодавство про локальні агропродовольчі ринки.

ЗАКОН ПРО КООПЕРАЦІЮ. Одним з важливих інструментів, які сприяють розвитку малих і середніх сільгоспвиробників, є створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Україна має давні традиції кооперації, але законодавча база, що регулює діяльність кооперативів, не відповідає сучасним вимогам. Тому за сприяння Проекту АгроІнвест було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»» №11221, який 20 листопада 2012 р. був ухвалений Верховною Радою України та набрав чинності 19 січня 2013 року. Законом було врегульовано ряд проблемних питань, що стримували розвиток кооперативів, зокрема питання щодо врегулювання їх податкового статусу. Крім того, на запит Міністерства аграрної політики і продовольства України і у співпраці з Національною асоціацією дорадчих служб України був розроблений та опублікований систематизований науково-практичний коментар до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та суміжних законодавчих актів», в якому детально роз'яснено всі основні положення нового законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Науково-практичний коментар є корисним у першу чергу для малих і середніх сільгоспвиробників, які створили або мають намір створити сільськогосподарські кооперативи. Спільно з Міністерством аграрної політики і продовольства України та обласними і районними департаментами агропромислового розвитку була організована і проведена масштабна тренінгова компанія для роз'яснення основних положень нового законодавства, а спільно з Союзом учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України випущено навчальний фільм на цю тему.

ЗАКОН ПРО СІМЕЙНІ ФЕРМИ. Діяльність селянських господарств, заснованих на сімейній формі господарювання, відіграє вагомий роль у забезпеченні сільськогосподарською продукцією усіх без виключення країн світу. Наприклад, у Конституції Польщі зафіксовано, що саме сімейні ферми становлять основу сільського господарства країни. В Україні також селянські господарства виробляють левову частку трудовіткої продукції і фактично забезпечують своєю працею продовольчу безпеку країни, але на законодавчому рівні вони взагалі не мають статусу виробників сільськогосподарської продукції, що негативно позначається на їх розвитку, призводить до істотного викривлення податкового навантаження не на їхню користь і навіть не дозволяє їм бути повноцінними членами сільськогосподарських кооперативів. Проект АгроІнвест виступив з ініціативою і розробив законопроект «Про внесення змін у Закон України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств» №1599, який передбачає внесення змін до чинного законодавства щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств (сімейних ферм). Цей законопроект був підтриманий законодавцями у першому читанні і зараз очікує на розгляд Верховною Радою України у другому читанні.

Зазначений проект закону передбачає запровадження спрощеного механізму реєстрації сімейних фермерських господарств як суб'єктів підприємницької діяльності, спрощеного бухгалтерського обліку та звітності, оподаткування, пенсійного забезпечення.

Ухвалення цього законопроекту створить на законодавчому рівні сприятливіші умови для розвитку сімейних фермерських господарств як легальних суб'єктів підприємницької діяльності та повноправних учасників аграрного ринку і відповідно сприятиме зменшенню частки тіньового ринку сільськогосподарської продукції і підвищенню її безпечності та якості.

ЗАКОН ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Проект АгроІнвест надавав підтримку Міністерству аграрної політики та продовольства у підготовці проекту (нової редакції) Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» (законопроект знаходиться на розгляді Кабінету Міністрів України). Експертами АгроІнвесту було сфокусовано увагу на пріоритетності підтримки малих сільськогосподарських виробників з урахуванням заходів, які за участі АгроІнвесту були підготовлені до проекту Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій України на період до 2020 року, зокрема: підтримка молодих фермерів, сімейних фермерських господарств; запровадження пілотних програм з підтримки малозабезпечених категорій населення, регіональних програм «шкільне молоко»; запровадження диференційованого підходу щодо оподаткування малих, середніх та великих сільгоспідприємств.

ЗАКОН ПРО ЛОКАЛЬНІ АГРОПРОДОВОЛЬЧІ РИНКИ. Проект АгроІнвест надавав експертну підтримку Міністерству аграрної політики та продовольства у розробці проекту Закону України «Про локальні агропродовольчі ринки» і працював спільно з юристами Державної регуляторної служби України, спеціалістами Держветфітослужби України та Держпродспоживслужби України над його вдосконаленням у частині реєстрації виробників, які постачають продукцію на локальні агропродовольчі ринки (ЛАР), відповідності цього проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» (від 22.07.2014 № 1602-VII), механізмів надання державної підтримки виробникам продукції ЛАР. З самого початку розробки документа експерти АгроІнвесту надавали свої зауваження і пропозиції до концепції законопроекту та основних положень, зокрема було запропоновано визначення «виробник продукції ЛАР», «місце продажу продукції ЛАР», підготовлено варіант пояснювальної записки до проекту Закону. Фахівці Проекту взяли участь у дискусіях щодо конкретних формулювань положень закону, а також узгоджених змін у тексті на основі зауважень від галузевих асоціацій сільськогосподарського сектора та експертів. Концепція цього законопроекту передбачає, що особисті селянські та фермерські господарства напряму зможуть продавати вирощену ними продукцію кінцевим споживачам за умови їх реєстрації виробниками продукції ЛАР та застосування до них з боку контролюючих державних органів спрощеної дозвільної системи з розміщення торгового майданчика за місцем виробництва продукції. Це дозволить малим сільськогосподарським виробникам цивілізовано виходити на ринок зі своєю продукцією, а споживачам – отримувати якісну продукцію.

ПІДТРИМКА ГАЛУЗЕВИХ АСОЦІАЦІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ АПК

Проект АгроІнвест сприяв розбудові аналітичного та організаційного потенціалу асоціацій аграрного спрямування з метою покращення захисту інтересів їхніх членів та посилення їх ролі у формуванні аграрної політики України. Для цього Проект впроваджував грантові і навчальні програми для зміцнення організаційного та аналітичного потенціалу галузевих та громадських організацій АПК організацій.

Згалом, у рамках одно-дворічних грантових програм Проекту, підтримку отримали 16 організацій, що функціонують як на національному, так і на регіональному рівнях.

Грантова підтримка громадських організацій сприяла підготовці ними десятків аналітичних матеріалів, аналізу понад 60 законопроектів у тій чи іншій підгалузі та напрацюванню відповідних рекомендацій для врахування інтересів членів асоціацій.

Асоціаціями сформовано понад 40 нових робочих груп із залученням учасників ринку, представників органів влади та експертів для професійного обговорення і напрацювання спільних позицій з питань аграрної політики. Протягом функціонування грантової програми у переважній більшості асоціацій – учасників програми зросла кількість їхніх членів. Особливо яскравим прикладом стало зростання членства в асоціації «Свинарі України»: за період дії програми кількість її членів зросла на 65% і нині асоціація охоплює близько 37% ринку виробників промислової свинини.

Протягом останнього року діяльності Проекту було започатковано Аналітично-координаційну платформу АПК з метою сприяння координації галузевих асоціацій щодо питань аграрної політики, напрацювання спільних позицій стосовно важливих ініціатив і заходів, аналітичній і юридичній підтримці ініціатив асоціацій.

Згідно з визначеними асоціаціями пріоритетами, Аналітично-координаційною платформою підготовлено 8 проектів законодавчих актів, що стосуються саморегулювання в аграрній сфері, земельних відносин, оподаткування, окремих питань у галузі тваринництва. Напрацьовано низку аналітичних матеріалів, в тому числі щодо напрямів удосконалення системи оподаткування у сільському господарстві, нового підходу у визначенні розмірів санітарно-захисних зон наявних та проєктованих свиноферм і комплексів, перспектив використання права оренди сільськогосподарської землі.

Розроблено низку типових документів для використання галузевими асоціаціями АПК, які стосуються організаційних питань функціонування, питань землекористування тощо. Щотижневі інформаційні бюлетені моніторингу законодавства, підготовлені фахівцями Аналітично-координаційної платформи, стали корисним джерелом професійного викладу новин законодавства. Головною особливістю роботи Платформи став підхід неупередженого, прозорого і добре структурованого обговорення складних питань аграрної політики в умовах існування різнобічних інтересів представників галузі.

Проект також організував і здійснив навчальну програму для галузевих асоціацій, яка складалася з 10 спеціальних навчальних курсів, тематика яких була визначена за результатами опитування організацій. Серед них: стратегічне планування та належне управління в організаціях; лобіювання: основи і найкращі практики; правовий статус неприбуткових організацій та їхніх регіональних представництв; питання оподаткування і ведення бухгалтерського обліку в неприбуткових організаціях; залучення зовнішнього фінансування та управління проєктами в неприбуткових організаціях; покращення навичок з проведення презентацій та інші.

Важливо зазначити, що близько 40% учасників навчання стали представники асоціацій, які раніше не співпрацювали з АгроІнвестом. Таким чином, програма навчання дозволила розширити діяльність Проекту серед нових представників аграрного сектора. Особливістю програми був її регіональний аспект: 35% всіх її учасників представляли організації з різних регіонів країни (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Полтавська, Львівська, Чернівецька та інші області).

ПІДТРИМКА МАЙБУТНІХ АГРОПОЛІТИКІВ

У співпраці з ГО «Ліга інтернів» АгроІнвест надав підтримку Програмі стажування у Верховній Раді України та центральних органах виконавчої влади. Завдяки цій підтримці, протягом року 12 інтернів – учасників Програми стажування отримали змогу набути досвід і практичні знання щодо законотворчого процесу та особливостей прийняття державних рішень в аграрній сфері. У 2015 році АгроІнвест підтримав ініціативу інтернів щодо проведення вперше в країні Школи молодого агрополітика. Понад 30 студентів з більш як 10 аграрних вищих навчальних закладів країни отримали можливість дводенного спілкування із провідними представниками аграрної галузі та напрацювання власних пропозицій щодо вдосконалення аграрної політики.

РОЗШИРЕННЯ ДОСТУПУ ДО ФІНАНСУВАННЯ ДЛЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ СІЛЬГОСПТОВАРОВИРОБНИКІВ

■ *Допомога банкам у тому, щоб вони «побачили» малих і середніх виробників*

Одним із головних факторів, що стримують розвиток аграрного бізнесу в Україні, є брак фінансових ресурсів. Особливо гостро ця проблема стоїть перед малими і середніми виробниками сільськогосподарської продукції (МСВ). Одна з причин цього полягає в тому, що для банків вони не цікаві як позичальники, адже значно простіше надати один великий кредит великому агрохолдингу, ніж сотню маленьких кредитів фермерам на ту саму загальну суму. Через відсутність зацікавленості в таких позичальниках більшість українських банків не могли похвалитися тим, що вони розуміють специфіку їхнього бізнесу. Проект АгроІнвест надав допомогу банкам у вирішенні цієї проблеми.

ДОСЛІДЖЕННЯ АГРОФІНАНСУВАННЯ. На замовлення Проекту було виконано дослідження «Аналітичний огляд поточного стану агрофінансування малих і середніх сільськогосподарських виробників». У ході дослідження була зібрана інформація про фінансування МСВ, конкретні технології агрофінансування, які застосовуються в Україні, сезонні аспекти сільськогосподарського виробництва та агротехнологій з конкретизацією витрат, пов'язаних з кожним сезоном, тощо. Результати дослідження широко використовуються фінансовими установами України для визначення регіонів, на які вони мають спрямовувати свої маркетингові стратегії.

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ ДЛЯ БАНКІВ. Уклавши партнерство з українськими банками, які є стратегічно орієнтованими на розширення агрофінансування для МСВ, Проект АгроІнвест розробив і впровадив комплексну багаторічну програму навчання для фахівців банків-партнерів, з тим щоб вони могли оцінити ризики кредитування, зрозуміти агротехнологічні аспекти вирощування різноманітних культур, які впливають на потоки грошових коштів та моніторинг. Були розроблені вісім інноваційних навчальних модулів з найважливіших видів сільськогосподарських культур та типів технологій (польових культур, фруктів і овочів, інтенсивних агротехнологій та інші) і продукції тваринництва (м'ясо птиці, свиней, молоко та молочна продукція), у тому числі спеціальний навчальний модуль з логістики холодного ланцюга для всього виробництва сільськогосподарських культур. Загалом були проведені 20 тренінгів для понад ста кредитних інспекторів з майже усіх областей України.

■ *Допомога кредитним спілкам у тому, щоб вони стали експертами в агрокредитуванні*

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ ДЛЯ КРЕДИТНИХ СПІЛОК З ОСОБЛИВОСТЕЙ КРЕДИТУВАННЯ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ. Кредитні спілки у даний час є практично єдиним джерелом фінансування малих та середніх сільгоспвиробників (МСВ), але більшість кредитних спілок до започаткування партнерства з АгроІнвестом не мали системного підходу до агрокредитування, їх персонал потребував додаткового навчання, а кредитні процедури – вдосконалення.

Проект USAID АгроІнвест у співпраці з Всеукраїнською асоціацією кредитних спілок (ВАКС) та Національною асоціацією кредитних спілок України (НАКСУ) створив дві Робочі групи з питань розвитку агрокредитування, учасниками яких стали понад 70 кредитних спілок, що становить близько 25% усіх членів цих асоціацій. У рамках Робочих груп було проведено дослідження поточної практики кредитування МСВ, виявлені потреби у навчанні та проведена потужна тренінгова кампанія для спеціалістів спілок, які працюють з сільгоспвиробниками. Темами навчання були особливості кредитування малих і середніх сільгоспвиробників, особливості оцінки кредитоспроможності МСВ, створення і впровадження нових кредитних продуктів для МСВ, ефективне просування фінансових послуг у сільській місцевості, основи ефективних комунікацій для кредитних інспекторів, що працюють з МСВ, запозичення міжнародного досвіду агрокредитування тощо. Було проведено 35 тренінгових сесій та виїзних навчальних заходів з обміну досвідом, в яких взяли участь більше 700 спеціалістів кредитних спілок. Результатами навчання стало краще розуміння кредитними спілками потреб малих та середніх сільгоспвиробників, розробка та впровадження нових спеціалізованих кредитних продуктів для селян, удосконалення внутрішніх процедур, що стосувалися оцінки кредитоспроможності позичальника-сільгоспвиробника, видачі кредитів, управління простроченою заборгованістю по агрокредитах, покращення якості обслуговування малих та середніх сільгоспвиробників у цілому.

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КРЕДИТНИХ СПІЛОК, ЯКІ КРЕДИТУЮТЬ МСВ.

Кредитування малих та середніх сільгоспвиробників традиційно вважається досить ризиковим видом кредитування, тому АгроІнвест ужив заходів, спрямованих на розробку та впровадження практичних інструментів задля забезпечення якості кредитного портфеля спілок, що кредитують малих та середніх сільгоспвиробників. Було проведено більше 40 виїзних ревізій фінансово-кредитної діяльності та юридичної роботи кредитних спілок, надані рекомендації та проведені тренінги з метою запобігання та вирішення типових проблем, виявлених у результаті цих ревізій. Також була проведена ґрунтовна робота з метою сприяння створенню та ефективному функціонуванню служб внутрішнього аудиту в кредитних спілках. Були розроблені типові внутрішні положення, методологія роботи внутрішніх аудиторів, проведено 9 навчальних заходів для відповідних спеціалістів та аналіз ефективності їх роботи. За результатами проведеного дослідження служби внутрішнього аудиту були створені та розроблені матеріали, спрямовані на розвиток спроможності кредитних спілок. Ці матеріали були та успішно використані в усіх кредитних спілках – партнерах АгроІнвесту.

НОВІ КРЕДИТНІ ПРОДУКТИ ДЛЯ МСВ. Спеціалісти Проекту АгроІнвест розробили 9 кредитних продуктів для кредитування малих та середніх сільгоспвиробників, метою яких було підвищення клієнтоорієнтованості кредитних спілок та якомога краще задоволення потреб селян у фінансуванні власного виробництва. Були розроблені кредитні продукти на розвиток фермерських господарств та розвиток особистих селянських господарств, які мали на меті задоволення потреб сільгоспвиробників в обігових коштах, а також кре-

КРЕДИТИ МАЛИМ ТА СЕРЕДНІМ СІЛЬГОСПВИРОБНИКАМ:

- На розвиток пасіки;
- На вирощування полуниці;
- На придбання обладнання для сучасної сільськогосподарської продукції;
- На придбання дільних апаратів та розвиток молочного господарства;
- На інші потреби.

ЯК ОТРИМАТИ ЯКІСНИЙ КРЕДИТ НА РОЗВИТОК СВОГО ГОСПОДАРСТВА?
Практичні поради для малих та середніх сільгоспвиробників

Ви можете отримати кредит на розвиток свого господарства. Вам потрібно обрати найкращий режим.

Ваш проект має відповідати критеріям на такі параметри:

- Ви обрали надійного фінансового партнера та не порушили настану платежів;
- Ви обрали оптимальний режим кредитування: термін, графік платежів, забезпечення (за потреби);
- Ви максимізуєте реальну цінність кредиту (обрати найкращий режим);
- Ви зможете, не вийшовши з власного господарства, розвинути його господарство та зберегти гроші.

Умови кредитування розроблені спеціально:

- Кредити надаються на поповнення оборотного капіталу, наміни, саджанці, добрива, ремонт, а також на придбання сільгоспвиробників;
- Ми співпрацюємо з середніми бізнесом, з діючими діяльними підприємствами;
- Умови кредитування розроблені з урахуванням сезонності та інших факторів;
- Кредит оформлюється прозоро, без комісій, без прихованих умов;
- Ми забезпечуємо індивідуальний підхід до кожного позичальника.

Ви можете отримати кредит на розвиток свого господарства, якщо Ви:

- Є жителем нашої області;
- Маєте досвід роботи у сільському господарстві не менше 3 років;
- Не маєте негативної кредитної історії у фінансових установах.

дитні продукти на оформлення прав на землю, на придбання сучасних тепличних конструкцій, на розвиток бджільництва, на вирощування полуниці у відкритому ґрунті, на придбання сушильних апаратів, на придбання доїльних апаратів, а також на створення сімейних кролеферм. Умови кредитування за цими продуктами адаптовані до відповідних видів виробництва, враховують їх сезонність, потоки грошових коштів та можливе забезпечення кредитів.

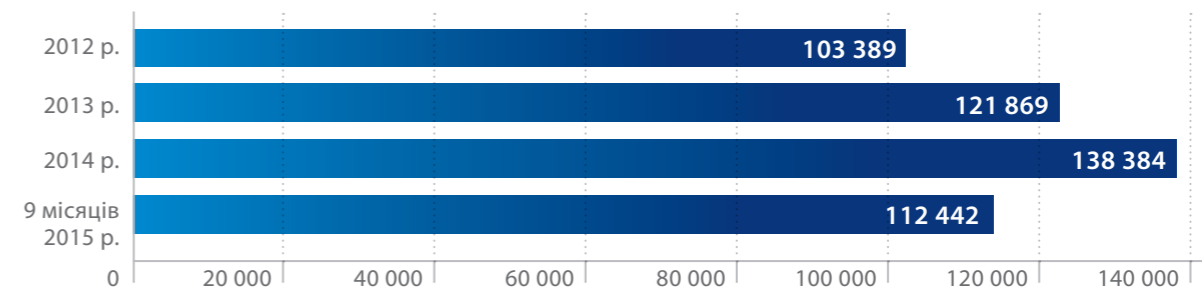
СПРИЯННЯ АГРОКРЕДИТУВАННЮ В РАМКАХ ПРОГРАМИ КРЕДИТНОГО РОЗВИТКУ (USAID/DCA). У вересні 2014 року за сприяння проекту USAID АгроІнвест була підписана угода між Департаментом кредитного розвитку USAID (DCA) та кредитними спілками «Вигода» (м. Стрий, Львівська обл.), «Громада» (м. Херсон), «Анісія» (м. Львів), «Харківська каса взаємодопомоги» (м. Харків) та «Народна довіра» (м. Херсон). У рамках програми USAID надаватиме підтримку розвитку аграрного сектору у Львівській, Херсонській та Харківській областях шляхом розподілу ризиків по кредитах, виданих малим та середнім виробникам сільськогосподарської продукції, на суму до 6 мільйонів доларів США протягом 8 років. Роль АгроІнвесту полягала в наданні технічної підтримки на початковій стадії цієї програми, яка триватиме після завершення Проекту АгроІнвест.

Департамент USAID/DCA співпрацює з українськими кредитними спілками вперше. Програма кредитування розвитку здатна задовольнити фінансові потреби членів кредитних спілок, які займаються сільськогосподарською діяльністю. Вже в перший рік роботи програми кредитні спілки надали кредитів на суму 1,9 млн. грн.

З квітня по вересень 2015 року Проект АгроІнвест у партнерстві з компанією «Піонер/Дюпон» та партнерськими кредитними спілками провів серію з 11 агротехнологічних тренінгів по вирощуванню соняшника, кукурудзи та ріпаку на базі трьох невеликих фермерських господарств Львівської, Харківської та Херсонської областей. Інноваційні тренінги, проведені висококваліфікованими фахівцями компанії «Піонер/Дюпон», під час яких висвітлювались найсучасніші технології вирощування цих культур саме у невеликих господарствах у поєднанні з використанням належного фінансування, наданого кредитними спілками, а також економічні засади успішного вирощування сільськогосподарської продукції, відвідали понад 60 виробників сільськогосподарської продукції, які використали отримані знання для роботи на своїх полях.

Варто зазначити, що АгроІнвест надав дієву допомогу партнерським кредитним спілкам у тому, щоб забезпечити надання агрокредитування лише для тих видів сільськогосподарського виробництва, які не завдають шкоди життю та здоров'ю людини, а також навколишньому середовищу. Для працівників партнерських кредитних спілок АгроІнвест розробив унікальний посібник із забезпечення надання кредитування МСВ на засадах безпеки для навколишнього середовища та провів навчання всіх задіяних кредитних інспекторів. Відтепер, застосовуючи матеріали посібника та набуті знання, кредитні спеціалісти здійснюють систематичний моніторинг діяльності позичальників щодо дотримання норм екологічної безпеки, які відповідають світовим стандартам.

ОБСЯГИ КРЕДИТУВАННЯ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КРЕДИТНИМИ СПІЛКАМИ - УЧАСНИКАМИ РОБОЧИХ ГРУП /тис. грн./

■ Допомога МСВ, щоб вони стали освіченими позичальниками

ФІНАНСОВА ПРОСВІТА ДЛЯ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ. Із метою підвищення фінансової грамотності малих та середніх сільгоспвиробників Проект АгроІнвест розробив серію практичних посібників та провів інформаційно-просвітницьку навчальну кампанію. Зокрема, практичний посібник «Питання вдосконалення бухгалтерського обліку у малих та середніх сільгосп підприємствах. Значення достовірних облікових даних для внутрішніх та зовнішніх користувачів» був розроблений АгроІнвестом та розповсюджений серед 500 малих та середніх фермерських господарств – нинішніх та потенційних клієнтів партнерських банків. Також був розроблений та широко розповсюджений «Блокнот обліку» для аналізу грошових потоків сільгоспвиробників. Цей посібник дозволив налагодити ефективний первинний облік у найменших господарствах. П'ятнадцять тисяч екземплярів буклету з практичними рекомендаціями «Як отримати кредит на розвиток свого господарства» були передані численним особистим селянським господарствам. У співпраці з сільськогосподарськими дорадчими службами була проведена пілотна серія тренінгів «Практичні поради щодо отримання кредитів та основи фінансової безпеки для малих та середніх сільгоспвиробників», участь в яких взяли понад 150 осіб. Матеріали тренінгу були передані кредитним спілкам – учасникам Робочої групи. Зараз вони активно використовуються ними під час навчально-інформаційних зустрічей з сільгоспвиробниками, де обговорюються питання доступу сільгоспвиробників до фінансування, з'ясовуються їх потреби, проводиться навчання основам фінансової грамотності, просуваються ідеї кооперації та впровадження новітніх технологій у агропромисловість.

АГРОТЕХНОЛОГІЧНІ ТРЕНІНГИ. Ефективне партнерство між постачальниками фінансових послуг та виробниками сільськогосподарської продукції є запорукою економічного зростання обох сторін. Задля цього проводилися дослідження можливостей фінансування молочного тваринництва, інтенсивних технологій вирощування столового винограду та полуниці, передових тепличних технологій. Результати таких досліджень дали можливість підготувати методичні матеріали для малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції – позичальників кредитних спілок з урахуванням сучасного передового досвіду вітчизняних фермерських господарств та з адаптацією технологій іноземних виробників до наших умов. Зазначені напрацювання широко застосовувалися в процесі проведення близько 75 тематичних тренінгів із залученням понад 1000 працівників та членів кредитних спілок, а також МСВ – потенційних позичальників. Усі тренінги були розподілені як за сферами сільськогосподарського виробництва (тваринництво, вирощування фруктів, ягід, овочевих та зернових культур), так і з урахуванням регіональних природних особливостей (Крим, Херсонщина, Запоріжжя та Одещина, Полтавщина, Дніпропетровщина та Черкащина, Чернігівщина та Сумщина, Рівненщина та Прикарпаття). При цьому особлива увага приділялась ролі кредитних спілок у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва.

Завдяки проведеній роботі вдалося впровадити ряд новацій (наприклад, вирощування льону, коріандру), які істотно посприяли зростанню попиту на послуги кредитних спілок з боку МСВ. Так, лише в перші дні тренінгів з організації сімейних кролеферм було надано 23 кредити на суму 270 тис. грн.

КІЛЬКІСТЬ ТА ОБСЯГИ ВИДАНИХ КРЕДИТІВ МАЛИМ ТА СЕРЕДНІМ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ ЗА ПІДТРИМКИ ПРОЕКТУ USAID АГРОІНВЕСТ. Загалом у період з 1 кварталу 2012 року по 3 квартал 2015 року партнерські фінансові установи видали 28022 кредитів малим та середнім сільгоспвиробникам на загальну суму 828 млн грн. З них 159 кредитів на загальну суму 352 млн. грн були видані банками, 27 863 кредитів на загальну суму 476 млн. грн. були надані кредитними спілками.

ЗМІЦНЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ ВИРОБНИКІВ

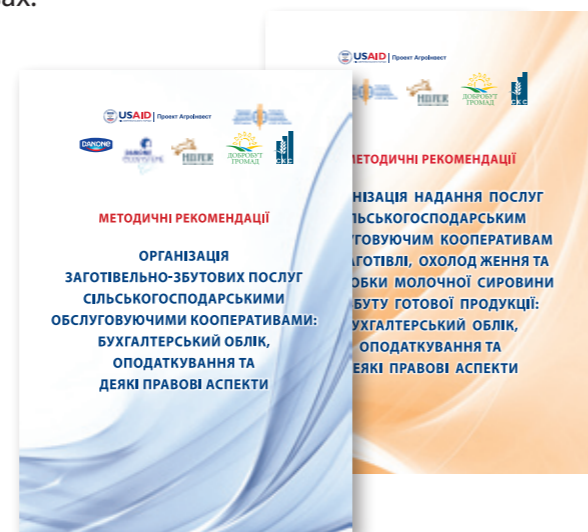
Одним з ключових напрямів діяльності Проекту було сприяння зміцненню організацій виробників і кооперативів, а також створенню й розвитку ефективних сільськогосподарських маркетингових каналів для малих і середніх виробників.

НОРМАТИВНА БАЗА. Як зазначалося вище, Проект доклав великих зусиль для створення сприятливого законодавчого поля для розвитку організацій виробників. Крім власне Закону «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»», на виконання вимог зазначеного Закону Проектом були розроблені два підзаконні нормативні акти:

- «Взірцевий Статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу», який був затверджений наказом Міністерства аграрної політики і продовольства №315 від 21 травня 2013 р. Він офіційно доведений до всіх органів місцевої влади та використовується в практичній діяльності;
- «Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу», які були затверджені Наказом Міністерства аграрної політики і продовольства №643 від 30 жовтня 2013 р. та направлені в усі регіони для використання в практичній діяльності.

Крім цього, підготовлені до друку та видані два методичні посібники з організації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах:

- «Організація надання послуг сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом від заготівлі, охолодження та переробки молочної сировини до збуту готової продукції: бухгалтерський облік, оподаткування та деякі правові аспекти»;
- «Організація заготівельно-збутових послуг сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами: бухгалтерський облік, оподаткування та деякі правові аспекти».

Ці Методичні рекомендації спрямовані на врегулювання відносин між сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами та їхніми членами, які здають молочну сировину на переробку, а також тими, які отримують кошти від реалізації готової продукції.

ДІЮЧІ МОДЕЛІ. Створення сприятливого законодавчо-нормативного поля є важливою передумовою для розвитку організацій виробників та кооперативів, але для його практичного впровадження потрібні активні дії з боку самих виробників та підтримка місцевих органів влади. Тому Проект АгроІнвест започаткував грантову програму, спрямовану на розвиток потенціалу організацій виробників. Після відповідного навчання і конкурсного відбору в рамках цієї програми було впроваджено 20 грантових проектів, завдяки чому 20 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і отримали можливість закупити за грантові, тобто безповоротні, кошти обладнання для переробки/добробки сільськогосподарської продукції. Як результат члени цих кооперативів можуть отримувати додану вартість за свою вирощену продукцію і значно покращити свій добробут. Це і охолодження або заморозка ягід, фруктів, овочів, і сортування, фасування овочів та зернових, і виготовлення комбікормів та кормоодиниць, і переробка і фасування лікарської сировини та меду, і переробка молока на молокопродукти та багато іншого. Ці проекти стали свого роду каталізаторами успіху, адже ініціативні групи з усієї України приїжджали вивчати їх досвід та вчитися на їхньому прикладі.

СИСТЕМИ БЕЗПЕЧНОСТІ ЯК КЛЮЧ ДО ВІДКРИТТЯ НОВИХ РИНКІВ. Враховуючи важливість та актуальність запровадження в Україні міжнародних норм та стандартів щодо безпеки харчових продуктів та створення передумов адаптації малих і середніх сільгоспвиробників до вимог нового «харчового законодавства» (насамперед Закону України №1602 від 22 липня 2014 року «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів», який набрав чинності 20 верес-

ня 2015 року), Проект АгроІнвест у 2014 -2015 роках зосередив свою діяльність на розробці пакету інформаційно-навчальних та практичних заходів для підготовки малих і середніх сільгоспвиробників до нових умов виробництва харчових продуктів, їх передпродажної підготовки та розширення ринків збуту, зокрема:

- розроблено спеціальний курс навчання та підготовлено 24 консультанти для надання малим і середнім сільгоспвиробникам та їх об'єднанням (кооперативам) інформації та практичної допомоги з впровадження та підтримки ефективності заходів з безпеки продукції за системами HACCP і GlobalGAP;
- підготовлено та видано три посібники з методичними рекомендаціями з питань впровадження систем безпеки виробництва, зберігання та збуту харчових продуктів, за системами HACCP та GlobalGAP з урахуванням особливостей їх впровадження малими і середніми сільгоспвиробниками та їх об'єднаннями (кооперативами);
- у шести областях України (Рівненська, Тернопільська, Одеська, Херсонська, Кіровоградська та Черкаська) створено 10 пілотних проектів для відпрацювання безпосередньо на базі об'єднань малих і середніх сільгоспвиробників (кооперативів) практик впровадження міжнародних систем простежуваності безпеки продуктів та поширення напрацьованого досвіду практичного в інших регіонах. Для впровадження цих пілотних проектів розроблені реальні плани дій та документація для впровадження системи безпеки продукції за стандартами HACCP та вирощування рослинницької продукції за стандартами GlobalGAP, які на практиці змогли їх впровадити і як результат – розширити ринки збуту своєї продукції.

Зважаючи на особливі вимоги до безпеки продукції тваринництва, яка виробляється МСВ, за підтримки Проекту АгроІнвест були розроблені техніко-економічні обґрунтування реконструкції двох сервісно-займаних цехів у Черкаській та Херсонській областях з урахуванням вимог нового харчового законодавства та плани дій і документація щодо впровадження системи безпеки продукції за стандартами HACCP на етапі проведення робіт з реконструкції цих об'єктів.

РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Трирівнева система ринків сільськогосподарської продукції

Проект надав всебічну допомогу Уряду України в розробці науково обґрунтованої концепції розвитку трирівневої системи ринків в Україні. З цією метою були проведені масштабні дослідження стану розвитку інфраструктури аграрного ринку та розроблене техніко-економічне обґрунтування Національного проекту «Зелені ринки» – створення мережі оптових продовольчих ринків». АгроІнвест виконав усі необхідні дослідження та розрахунки і передав їх Уряду України. Через непередбачене ускладнення у 2014 році економічного та інвестиційного стану в державі впровадження Національного проекту «Зелені ринки» було призупинене.

Ми сподіваємося, що після завершення кризи Україна зможе реалізувати цей важливий національний проект, адже його впровадження забезпечить створення 11 загальнонаціональних, 6 регіональних та 73 фермерських ринків, діяльність яких забезпечить понад 17 тисяч українців новою роботою. Реалізація нацпроекту дозволить зменшити втрати плодоовочевого врожаю України на 50%, забезпечити українського споживача якісною продовольчою продукцією за помірною ціною, підвищити її експортну спроможність, а також посилити позиції України на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції. Крім цього, реалізація цієї концепції стимулюватиме зростання виробництва аграрної продукції і регіонального розвитку та сприятиме збереженню гарантій продовольчої безпеки країни.

З метою законодавчого забезпечення впровадження запропонованої концепції Національного проекту «Зелені ринки» – створення мережі оптових продовольчих ринків» Проектом АгроІнвест розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Запропоновані зміни до Закону передбачають забезпечення на законодавчому рівні умов для діяльності регіональних та фермерських ринків, створення для них рівних умов державної підтримки та залучення інвестиційних ресурсів. Проект Закону спрямований на розвиток мережі місцевих оптових ринків сільськогосподарської продукції та підвищення в цій сфері ролі місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, а також на залучення виробників сільськогосподарської продукції, інших операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції до участі у діяльності таких ринків.

Модель і техніко-економічне обґрунтування створення маркетингової інформаційної системи

Сільгоспвиробникам України, особливо малим та середнім, складно планувати свої стратегії реалізації продукції за вигідними цінами за відсутності достовірної та оперативної інформації про ринки й поради щодо надходження, цін, ринкових тенденцій тощо. Для вирішення цієї проблеми Проект АгроІнвест розробив модель та техніко-економічне обґрунтування для інформаційно-маркетингового аграрного центру в Херсонській області, створення якого підтримують фермери та органи влади області.

Створення об'єктивної, працюючої ринково-інформаційної системи сприятиме ефективній роботі на ринках і розширенню участі виробників. Отже, ефективність ринків і їхня участь зростуть. Це збільшить доходи виробників, які, у свою чергу, використовуватимуть їх для розширення виробництва сільськогосподарської продукції.

Створення об'єктів ринкової інфраструктури

У практичній сфері сприяння розбудові інфраструктури аграрного ринку Проект АгроІнвест надав фінансову та технічну допомогу з розробки техніко-економічних обґрунтувань та проектно-кошторисної документації для створення одного оптового ринку сільськогосподарської продукції (в Рівненській області) та 15 інших об'єктів ринкової інфраструктури: фермерських ринків, плодоовочесховищ, молокопереробних підприємств, забійно-сервісних цехів (у Херсонській, Черкаській областях та АР Крим).

На основі розробленої за підтримки проекту технічної документації розпочато будівництво ОРСП «Шелен» (Рівненська область), фермерських ринків «Новий» та «Чорнянка» (Херсонська область), реконструкція оптового ринку живої худоби «Чародій» (Черкаська область) та низка інших об'єктів.

Одним з успішних прикладів гнучкого та комплексного підходу проекту АгроІнвест до надання МСВ сучасної допомоги щодо адаптації їх діяльності в нових умовах є створення сервісно-забійного цеху на базі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Маяк» у селі Музиківка Херсонської області. Впровадження цього проекту створило належні умови передзабійного утримання тварин, їх ветеринарного огляду перед забоєм, забою тварин у санітарно безпечних умовах за міжнародно визнаними правилами і нормами, належної передпродажної підготовки (фасування, пакування, охолодження) та організованого збуту продукції тваринництва. Крім того, введення в дію цього цеху дає можливість призупинити практику забою тварин на подвір'ях селян в антисанітарних умовах, створить належні умови утилізації відходів від забою тварин та покращення екологічного стану в зоні його діяльності.

Загалом майже 300 організацій/об'єднань виробників та 2000 лідерів особистих селянських та сімейних господарств пройшли спеціалізовані навчання з питань зберігання, передпродажної підготовки та ефективного збуту виробленої продукції. Більше тисячі дрібних сільгоспвиробників отримали кращий доступ до ринків та каналів збуту виробленої сільськогосподарської продукції через об'єднання в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та впровадження нових технологій обробки та збуту продукції.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ УМОВ ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Світовий досвід переконує, що для успішного розвитку будь-якої сфери господарської діяльності вкрай необхідним є забезпечення рівних умов для чоловіків та жінок у відповідній сфері. Тому Проект АгроІнвест присвятив багато зусиль для посилення гендерного інтегрування. Ця робота базувалася на результатах проведеного Проектом комплексного дослідження «Гендерний аналіз: можливості для зміцнення малих та середніх сільськогосподарських виробників і аграрного сектору економіки України». Аналіз гендерних аспектів розвитку сімейних ферм та дрібних сільськогосподарських виробників проводився з метою належного інформаційного забезпечення розробки і підсилення результативності політики та проектів.

Були визначені стратегічно важливі причини для спрямування відповідних програм сільського розвитку та аграрної політики на жінок: (1) жінки становлять більше половини сільського населення, значна частина з них успішно веде сімейне фермерське господарство; (2) жінки є надзвичайно важливими партнерами для своїх чоловіків у забезпеченні успішного господарювання на землі; (3) сімейне господарювання може зникнути, якщо молоді жінки і чоловіки не матимуть причин залишатись в сільській місцевості і працювати в аграрному секторі, що поставить під загрозу існування українського села.

Успішне залучення жінок і чоловіків у різні сфери економічної діяльності та врахування їх особливих знань і бачення є не лише дотриманням принципів або зобов'язань гендерної рівності, а й важливим напрямом розробки ефективної політики досягнення визначних результатів національними, донорськими і проектними організаціями.

Розуміючи важливість гендерного інтегрування, Проект розробив та впровадив дві всеукраїнські тренінгові програми з гендерного інтегрування та децентралізації влади, в яких загалом взяли участь 780 осіб: представники та представниці сільських рад, формальні та неформальні лідери та лідерки сільських громад, приватні підприємці.

Результати проведеного аналізу та досвід проведених тренінгових програм дозволили формалізувати проблеми гендерного інтегрування та включити відповідний розділ до Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій на 2015-2020 роки.

Діяльність Проекту спрямовувалась на розбудову спроможності неурядових організацій-партнерів (Український жіночий фонд, Спілка сільських жінок України, Рада жінок-фермерів України) у вирішенні гендерних проблем сільської місцевості та розширення можливостей у даній сфері діяльності.

Подяка

Проект USAID АгроІнвест висловлює щирі подяку всім нашим численним партнерам за активну участь у реалізації спільних заходів з підготовки ініціатив щодо вдосконалення аграрної політики та законодавства, презентації аналітичних матеріалів, проведенні досліджень, наданні консультацій різним категоріям сільськогосподарських виробників з питань аграрної політики, земельної реформи, сприяння розвитку агробізнесу, розширення доступу до фінансування, розбудови ринкової інфраструктури та розвитку села.

Наша співпраця та постійне прагнення до системного вирішення проблем, що заважають розвитку аграрного сектору економіки країни, їх постійний моніторинг та широке обговорення з усіма зацікавленими сторонами дозволили Проекту вживати заходів на випередження, діяти узгоджено задля проведення таких необхідних українському сільському господарству реформ: підвищення продуктивності і конкурентоспроможності аграрного виробництва, поліпшення якості продукції та виходу на нові ринки, розширення доступу до фінансів, зменшення обсягу регулювання з боку держави і стимулювання об'єднання виробників, реформування земельних відносин і забезпечення балансу інтересів їх учасників.

Ми хочемо висловити подяку Міністерству аграрної політики та продовольства України і його співробітникам, з якими у нас склалися тісні професійні стосунки, що дозволили нам спільно знаходити рішення багатьох складних питань аграрної політики. Одним з важливих здобутків нашої співпраці стала розробка Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки, яка окреслює пріоритети подальших реформ галузі і слугує яскравим прикладом об'єднання зусиль держави, галузевих асоціацій та донорської спільноти задля забезпечення стійкого розвитку української аграрної економіки та села.

Щиро вдячні нашим постійними партнерам – галузевим асоціаціям та громадським організаціям АПК, співпраця з якими була спрямована на інституційний розвиток, підвищення аналітичного потенціалу та зростання ролі громадських об'єднань у формуванні та реалізації аграрної політики держави. Ми впевнені, що роль і вплив галузевих асоціацій АПК зростатиме і в подальшому, а весь український аграрний бізнес відчуватиме необхідність об'єднання і координації зусиль з метою захисту своїх інтересів і підвищення конкурентоспроможності України як провідного світового виробника сільськогосподарської продукції.

Ми також вдячні за співпрацю Міністерству юстиції України та нашим партнерам – громадським організаціям, які невтомно допомагали українським селянам краще розуміти та захищати свої права і продумано розпоряджатися своєю власністю для зміцнення добробуту своїх сімей та країни в цілому.

Дякуємо за цікаву та змістовну співпрацю нашим партнерським банкам та кредитним спілкам, спільні зусилля яких дозволили розширити доступ до фінансування для малих і середніх виробників задля подальшого розвитку та забезпечення стійкості їх бізнесу.

Висловлюємо велику подяку представникам обласних і районних адміністрацій та органів місцевого самоврядування за підтримку в організації проведення навчань, семінарів, численних заходів зі створення об'єктів ринкової інфраструктури, розвитку кооперативів, реформування земельних відносин та багатьох інших питань.

Висловлюємо впевненість у збереженні сформованих дружніх професійних стосунків колективу Проекту АгроІнвест з усіма партнерами і сподіваємося на подальшу плідну співпрацю в майбутньому.

Ми впевнені, що, об'єднавши наші зусилля, зможемо зробити ще більше для розвитку українського села, аграрного сектора та України!

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Проект АгроІнвест

Київ, вул. Володимирська, 4, 2-й поверх
тел.: +38 (044) 232-97-55
факс: +38 (044) 232-97-56
www.agroinvest.org.ua

Це видання стало можливим завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у рамках Проекту АгроІнвест.

За додатковою інформацією звертайтеся: **Марина Зарицька**
менеджер з комунікацій та освітніх кампаній
mzarytska@agroinvest.org.ua

